

RUS TILSHUNOSLIGI: TARIX, BUGUNGI HOLAT VA YO‘NALISHLAR

Nazirjonova Mukarramxon Bekmurod qizi

*ADCHTI, Ingliz filologiyasi, o‘qitish
metodikasi va tarjimashunoslik nazriyasi
fakulteti, Xitoy tili 101-guruh 1-bosqich talabasi.*

RUS TILSHUNOSLIGI

Til — xalqning ma’naviy boyligi, uning tarixiy xotirasi va dunyoqarashi aks etgan noyob hodisa. Har bir xalqning tili uning milliy o‘zligini belgilashda muhim o‘rin tutadi. Bu borada rus tili ham o‘zining chuqur tarixiy ildizlari, boy adabiy an’analari va ilmiy maktablari bilan dunyo miqyosida o‘rganilayotgan tillardan biridir. Rus tilshunosligi esa nafaqat rus tilining tuzilishini, balki uning paydo bo‘lish jarayonlari, rivojlanishi, adabiy me’yorlari va jamiyatdagi o‘rnini tadqiq etuvchi mustaqil ilmiy sohaga aylangan.

Bugun rus tili milliy chegaralardan anchayin kengayib, ilm-fan, madaniyat va xalqaro munosabatlarda muhim vosita sifatida xizmat qilib kelmoqda. Shu bois rus tilshunosligining shakllanishi va uning asosiy yo‘nalishlarini o‘rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Rus tilshunosligining ildizlari qadimgi slavyan yozuvlarigacha borib taqaladi. IX asrda Kirill va Mefodiy tomonidan yaratilgan kirill yozuvi slavyan tillari taraqqiyotida yangi bosqichni boshlab bergan. Ana shu davrdan boshlab rus tili ham asta-sekin o‘z grammatik tizimi va leksik tarkibini shakllantirib borgan.

XI–XV asrlarda cherkovslavyan tili asosiy yozma til sifatida ustunlik qilgan bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan xalq tili unsurlari ham ijodga kirib kela boshladi. XV–XVII asrlarda rus adabiy tilining dastlabki ko‘rinishlari yuzaga keldi, biroq haqiqiy ilmiy tilshunoslik tushunchasi XVIII asrga kelib shakllandi.

Rus tilshunosligining poydevorini qo‘ygan olimlar orasida Mixail Lomonosov alohida o‘rin tutadi. Uning “Rus grammatikasi” asari rus adabiy tilining ilmiy asosda rivojlanishiga yo‘l ochgan. Xalq tili va yozma tilni uyg‘unlashtirish, grammatik me’yorlarni belgilash aynan shu davrga to‘g‘ri keladi.

XIX asrga kelib rus tilshunosligi jahon ilmiy maydoniga chiqdi. A. A. Shaxmatov, F. F. Fortunatov, I. A. Boduen de Kurtene kabi olimlar fonetika, morfologiya va umumiy tilshunoslik bo‘yicha chuqur ilmiy tadqiqotlar olib bordilar. Aynan shu davr rus tilshunosligining “oltin asri” sifatida e’tirof etiladi.

XX asr esa strukturalizm, funksionalizm va psixolingvistika kabi yangi yo‘nalishlarning paydo bo‘lishi bilan ajralib turadi. Rus tilshunosligi ayniqsa V. V. Vinogradov, R. A. Budagov, L. V. Shcherba, Yu. D. Apresyan kabi yirik olimlar ilmiy merosi bilan boyidi.

Rus tilining fonetik, morfologik va sintaktik tizimi slavyan tillariga xos bo'lsa-da, uning o'ziga xos tomonlari ham ko'p. Fonetik jihatdan undoshlar sonining ko'pligi, urg'uning o'zgaruvchanligi va talaffuzdagi yumshoqlik sistemi rus tilini murakkab, biroq o'ziga xos qilib turadi.

Morfologik tizimi esa fleksiyaga asoslangan bo'lib, otlarning uch jinsda bo'linishi, fe'llarning zamon, nisbat va maylga ko'ra farqlanishi tilning grammatik imkoniyatlarini juda keng qiladi. Bu jihatlar tilning ifoda imkoniyatlarini boyitadi, sinonimiya va uslubiy rang-baranglikni kuchaytiradi.

Sintaksis esa gap bo'laklarining nisbatan erkin joylashuviga imkon beradi. Bu esa rus tilining badiiy matnlarda hissiy boylik va obrazlilik berishiga xizmat qiladi.

Bugungi kunda rus tilshunosligi nafaqat tilning tarixiy taraqqiyoti, balki uning hozirgi o'zgarishlari va jamiyatdagi funksiyalarini ham o'rganadi. Quyidagi asosiy yo'nalishlar alohida ahamiyatga ega:

1. Nazariy tilshunoslik

Fonologiya, morfologiya, sintaksis, semantika va pragmatika kabi bo'limlar rus tilshunosligining asosiy tayanchidir. Bu yo'nalishda rus tili tizimi chuqur tahlil qilinadi.

2. Sotsiolingvistika

Tilning jamiyatdagi o'rni, ijtimoiy qatlamlar o'rtasidagi farqlar, mintaqaviy dialektlar va kommunikativ jarayonlar o'rganiladi. Rus tili bugungi globallashtirish davrida turli mamlakatlarda turlicha ko'rinishda rivojlanayotgani ham tadqiq etilmoqda.

3. Psixolingvistika

Nutq jarayonining inson ongida kechishi, tilni o'zlashtirish mexanizmlari, bolalar nutqining rivojlanishi ham ushbu yo'nalishda o'rganiladi.

4. Kompyuter lingvistikasi

Zamonaviy texnologiyalar rivoji bilan rus tilini avtomatik qayta ishlash, matn tanib olish, tarjima tizimlari yaratish bo'yicha katta ishlar qilinmoqda. Korpus lingvistika ham aynan shu yo'nalishda jadal rivojlanmoqda.

5. Amaliy tilshunoslik

Bu yo'nalish rus tilini o'qitish, lug'atlar tuzish, tarjima nazariyasi va uslubiyat bilan chambarchas bog'liq.

XXI asrda rus tili ko'p qirrali vazifani bajarmoqda. Birinchidan, u BMTning rasmiy tillaridan biri sifatida xalqaro diplomatiyada muhim vosita bo'lib qolmoqda. Ikkinchidan, ilmiy izlanishlarda, xususan, fizika, matematika, texnika kabi yo'nalishlarda rus tilida chop etilayotgan ilmiy adabiyotlar hali ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

Uchinchidan, rus tili sobiq SSSR hududida yashab turgan millionlab odamlar uchun aloqa vositasi bo‘lib qolmoqda. Bu jarayon, tabiiyki, rus tilshunosligining yangi tadqiqotlarga ehtiyojini ham yuzaga chiqaradi.

O‘zbekiston hududida rus tili uzoq yillar davomida muloqot vositasi bo‘lib kelgan. Bugungi kunda ham rus tili ta’lim, biznes va ilmiy sohalarda muhim o‘rin egallaydi. Universitetlarda rus tilshunosligi yo‘nalishlari faol ishlamoqda, yangi grammatik tadqiqotlar, lug‘atlar va o‘quv qo‘llanmalar yaratilyapti.

O‘zbekiston olimlari ham rus tilshunosligi rivojiga o‘z hissasini qo‘shib kelmoqda. Til o‘rgatish metodikasi, tarjima nazariyasi, til madaniyati bo‘yicha olib borilayotgan izlanishlar bunga yorqin misoldir.

Xulosa

Rus tilshunosligi — ko‘p qirrali, chuqur tarixga ega va bugungi kunda ham jadal rivojlanayotgan ilmiy sohadir. Tilning tuzilishi, o‘zgarishlari va jamiyatdagi roli doimo tadqiqotlar markazida bo‘lib keladi. Rus tili esa ko‘p millatli jamiyatlar o‘rtasida aloqa vositasi sifatida o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Bugungi globallashuv sharoitida rus tilining o‘rganilishi nafaqat madaniy, balki ilmiy va iqtisodiy ahamiyat kasb etmoqda. Tilshunoslikning yangi yo‘nalishlari — kompyuter lingvistikasi, psixolingvistika, korpus izlanishlari — rus tilining kelajakda ham innovatsion jarayonlarda faol ishtirok etishidan darak beradi.

Rus tilshunosligi — o‘tmish bilan kelajakni bog‘lab turuvchi ilmiy ko‘prikdir.